

OSMANLI DONANMA GEMİLERİNİN İLAÇ SANDIKLARI: ONDOKUZUCU YÜZYIL BAŞINA AİT BİR ARAŞTIRMA

Feza Günergun*

Osmanlı donanması, onaltıncı yüzyılda Seydi Ali Reis'in komutanlığında Basra'dan çıkıp, Arabistan yarımadasının güneyinden dönerek Kızıldeniz'e giderken Hint Okyanusunun Batı kıyılarında yaşadığı deneyim dışında, genellikle iç denizlerde yol almış ve savaşmıştır. Sefere çıkan Osmanlı gemilerindeki sağlık sorunları ve uygulanan tedaviler, ilgi çekici birer araştırma konusu olarak karşımızda durmaktadır.¹ Osmanlı denizcileri hangi hastalıklarla sık karşılaşmışlardı? Denizcileri hastalıklardan korumak için hangi tedbirler alınmaktaydı? Gemilerde hangi tarihten itibaren hekim ve/veya cerrah bulundurulmuştu? Bunlar hangi ilaçları kullanmış, hangi tedavileri ve cerrahi girişimleri yapmışlardı? Gemilerde hekimlerin çalıştığı bir revir veya tecrit odası var mıydı? Varsa, ne zaman oluşturuldu? Osmanlı deniz hekimliği ve eczacılığı konusunda ileride yapılacak çalışmaların bu soruları cevaplayacağı şüphesizdir.² Bu çalışmamız, ondokuzuncu yüzyıl deniz eczacılığı araştırmalarına kaynak olabilecek iki belgeyi sunmayı ve bu belgeler ışığında Osmanlı gemilerinde kullanılan hekim ve cerrah sandıklarının içeriğini tanıtmayı hedeflemektedir.

* Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Bilim Tarihi Bölümü, gunerfez@istanbul.edu.tr

¹ Osmanlı deniz hekimliği konusundaki bilgilerimiz oldukça sınırlıdır. Osmanlı askeri sağlık teşkilatı konusundaki en kapsamlı eser, Kemal Özbay'ın *Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri* adlı eseridir. Üç ciltlik bu eserde donanmadaki sağlık hizmetlerine ancak 17 sahifelik bir yer ayrılmış (c.3, İstanbul 1981, s.310-28) olup, kitap esas olarak karadaki askeri hastaneleri konu almaktadır. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, adlı değerli eserinde ise deniz kuvvetlerinin sağlık teşkilatı konu edilmemiştir. Konu hakkında son yıllarda yapılmış arşiv belgelerine dayalı bir yayın için bkz. İdris Bostan, "Osmanlı Bahriyesi'nde Sağlık Hizmetleri," *Osmanlılarda Sağlık*, c.I, yay. haz. C.Yılmaz ve N. Yılmaz, İstanbul: Biofarma 2006, s.111-115. M. Shefer-Mossensohn'un 2007 tarihli yayınının ("Medical Treatment in the Ottoman Navy in the Early Modern Period," *JESHO*, 50, 4, 2007, s.542-568) başlığı yanıltıcıdır. Başlık, Osmanlı donanmasında tıbbi tedavi konusunun incelendiği izlenimini verse de, donanmadaki tıbbi tedaviye makalede çok sınırlı yer (s. 552-53, 562) ayrılmıştır. Makalede, Osmanlı kara ordusunda sağlık hizmetlerinin organizasyonu hakkında yapılmış araştırmalar derlenmiş ve özellikle gemilere kürekçi toplanmasına ve kürekçilerin sosyal arkaplanına ağırlık verilmiştir.

² Burada, Avrupa'da gemi ilaç sandıkları konusundaki araştırmaların ondokuzuncu yüzyıla kadar geri gittiğini belirtmek istiyorum. Bir örnek vermek gerekirse: Daniel, F.-X., *Du coffre à médicaments à bord des bâtiments de guerre et de commerce*. Imprimerie Cristin, Serre et Ricome, 1887 (Eczacılık dalında tez). 1993-2003 yılları arasında yine eczacılık dalında, Nantes Üniversitesi'nde gemi ilaç sandıkları üzerine on adet tez yapılmıştır.

Avrupa denizcilğinde ilaç sandıkları

Gemilerde kullanılan ilaç sandıkları, kaba tahtadan yapılmış basit sandıklardı ve içindeki malzemenin sarsıntılarda kırılmasını önlemek için bölmeli imal edilmişti. Yetkisi olmayan kişiler tarafından açılmasını engellemek için, sandığa bir asma kilit takılmıştı. Kapağının iç tarafına, sandıktaki malzemenin listesi ve/veya cerrahi aletler yerleştirilirdi. Sandıklardaki ilaçlar, gemi ister askeri ister ticari olsun, genellikle benzer ilaçlardı. Ancak sandığın içeriği, geminin gideceği iklimlerin doğuracağı risklere, içindeki yolcu sayısına, gemi mürettebatının çalışma şartlarına ve geminin misyonuna göre farklılık gösterirdi. İlaç sandıklarının gemilerde ne zamandan beri kullanıldığı kesin olarak bilinmemektedir. On ikinci yüzyıla kadar gemilerin kıyı boyunca seyretmeleri sebebiyle, hastalanan yolcu veya mürettebat tedavi için genellikle kıyıya çıkarılırdı. Dolayısıyla, açık deniz seferlerinin başladığı onbeşinci yüzyıldan önce gemilere ilaç sandıkları yüklemek adetten değildi. Yolcular ve denizciler kendi ihtiyaçları olan ve etkilerini bildikleri ilaçları yanlarına alırdı. Ancak deniz yolculuklarının uzaması, kıtalararası yolculukların başlaması, gemilerde ilaç bulundurma zorunluluğunu da beraberinde getirdi.³

Gemilerde ilaç sandığının kullanılmasıyla ilgili ilk belge Doğu Akdeniz bölgesinde görülmüştür. 1432 tarihli bu belge, bir berber-cerrahın sandığında drogların, yağların ve başka ilaçların bulunduğunu bildirmektedir.⁴ Vasco de Gama'nın 1497'de Hindistan'a yaptığı ilk yolculukta, her gemiye ilaç yüklendiği bilinmektedir. Ancak mürettebatın hastalıktan kırılmış olması, bu ilaçların etkisiz olduğunun delilidir.⁵

Gemi ilaç sandıklarıyla ilgili ilk mevzuat denemeleri Avrupa'da onaltıncı yüzyılın ortalarında görülür. 1555 tarihli bir yönetmelikte ilk defa bir berber-cerrah sandığından söz edilir ve bu sandığın gemiye mal sağlayan kişi tarafından temin edileceği bildirilir. Bu konudaki ilk yönetmelik Fransa'da 1668 yılında yayımlanmıştır. Sandıkları hazırlama konusunda ispençiyarlar (*apothicaires*), cerrahlar, aktarlar ve hatta mutetabbibler arasında görülen sert rekabet, eczacılar lehine sonuçlanmış ve bu yönetmelik, ilaç sandıklarının yalnızca ispençiyarlar tarafından hazırlanmasını öngörmüştür. Daha sonraki yönetmelikler, sandıkların ispençiyarlar tarafından kontrolünü mecburi kılmıştır. Yine onyedinci yüzyıla ait bir yönetmelik, sandığın, gemi kalkmadan önce yerel bir ispençiyar veya cerrah tarafından mühürlenmesini mecburi

³ Yannick Romieux, "Coffre à médicaments, Coffre de mer," *Dictionnaire d'Histoire de la Pharmacie*, sous la direction de Olivier Lafont, Société d'Histoire de la Pharmacie, Paris: Pharmathèmes, 2003, p.107-108.

⁴ Y. Romieux, *a.g.m.*, s.107.

⁵ Ibid.

tutmuştur. Kaptan, kilidin anahtarını gemi yola çıktıktan sonra gemi cerrahına verecektir. Onsekizinci yüzyıl başında bu görev Fransız Deniz Kuvvetleri'ne bağlı cerrah ve ispençiyarlara geçmiştir. 1765 yılında, geminin her sefere çıkışında, sandıklara konacak ilaç çeşitleri ve miktarları bir yönetmeliğe bağlanır. 1819'da ise, 8 kişi taşıyan her geminin bir ilaç sandığı bulundurması zorunlu tutulmuştur. Askeri gemilerde ve Hindistan Kumpanyası'nın (Compagnie des Indes) gemilerindeki ilaç sandıklarının kontrolü bahriye hekimleri tarafından yapılmıştır.

İngiltere'de ise, Doğu Hindistan Kumpanyası'nın, İngiliz ordu ve donanmasının ilaç ve cerrah sandıklarını hazırlama ve kontrol imtiyazı, I. Charles zamanında (1600-1649) Berber-cerrahlar Birliği'ne (Barber-Surgeons Company) verilmişti. Birlik bu imtiyazı, başkanı olan askeri cerrah John Woodall (1569-1643) sayesinde temin etmişti. St Bartholomew Hastanesi (Londra) cerrahlarından olan J. Woodall, bu göreve gelmeden önce Doğu Hindistan Kumpanyası'nın baş cerrahlığını yapmış ve gemilere verilen ilaç sandıklarına eşlik etmek üzere *The Surgeon's Mate* (1617)⁶ adlı bir eser hazırlamıştı. Bu kitapta, 145'i bitkisel 281 devanın özellikleri açıklanmaktaydı.⁷

1746'da açık deniz seferine çıkan Hindistan Kumpanyası'na ait *Argonaute* adlı geminin ilaç sandığında 14 galenik sınıf altında 206 farmasötik madde bulunmaktaydı. Bunlar, macunlar (*éléctuaires* et *confections*), afyonlu macunlar (*opiates* et *extraits*), tozlar ve haplar (*poudres* et *pillules*), taşlar (*pierres* et *trochisques*), tuzlar (*sels*), ballar ve şuruplar (*miels* et *sirops*), sular (*eaux*), iksirler (*teintures* et *esprits*), yağlar (*huiles*), yakılar (*emplâtres*), müfred devalar (*drogues simples*) idi. Aynı tarihte, Fransız Kraliyet donanması gemilerinden olan ve 152 mürettebat, 300 yolcu ile 6 aylık bir sefere çıkacak olan *La Balance*'ın ilaç sandıklarında 150 çeşit ilaç bulunmaktaydı. Hindistan kumpanyasının ilaç sandıkları, kraliyet donanması gemilerine verilenlerden genellikle daha zengindi.⁸

1761 yılında Hint Okyanusu'ndaki Maurutius adasına gitmek üzere Fransa'dan yola çıkan Hindistan Kumpanyası'nın 900 tonluk *Massiac*

⁶ Bu eserin, gemi cerrahları için yazılmış ilk eser olduğu kabul edilir. Doğu Hindistan Kumpanyası'nda çalışan genç cerrahlar için yazılmış ise de uzun yıllar diğer gemi cerrahları tarafından el kitabı olarak kullanılmıştır. Bu eserde, çeşitli hastalıkların tedavisinde kullanılacak ilaçların listesi yanında, cerrahi aletlerin resimleri de verilmiştir. İlk baskısı 1617'de yapılan, 1639, 1653 ve 1655'te yeniden basılmıştır.

⁷ J. Woodall'un kitabındaki devaların listesi için bkz. Joan Druett, *Rough Medicine – Surgeons atSea in the Age of Sail*. New York: Routledge, 2001, s. 221-229.

⁸ Claude de Laguerenne & Y. Romieux, "Apothicaire et coffres de mer des origines à la fin de la marine à voile," *L'homme, La Santé et La Mer*. Actes du Colloque International tenu à l'Institut Catholique de Paris le 5 et 6 décembre 1995, réunis sous la direction de C. Buchet, Paris: Honoré Champion Editeur, 2007, s. 345-373.

gemisindeki ilaç sandığında 181 çeşit basit ve bileşik ilaç mevcuttu. Bunların önemli bir kısmı ishal, dizanteri ve ateşe karşı ilaçlardı, zira bu hastalıklar geminin gittiği ülkelerde andemik olarak mevcut olduğu gibi, yolculuk süresi uzun ve uğranılan liman sayısı azdı. Sandık, yaralanma, örselenme ve cerrahi sorunların tedavisinde kullanılacak merhem, yakı, yağ vb. formları da içeriyordu. Bazı ilaçlar (*ipekakuana*) kusturucu, bazıları sürücü (*ravend*, *jalap*, *İngiliz tuzu*), bazıları ise sakinleştirici, ağrı kesici ve spazm giderici (*afyon ruhu*, *tiryak*, *kâfur*, *diascordium*), bazıları kuvvet verici ve ateş düşürücü (*kınakına*) idi.⁹

Ondokuzuncu yüzyılın başında, gemilerde kullanılacak ilaçlar, İngiliz donanması tarafından sağlansa da, donanmada görevli cerrahlar, gemiye binmeden önce kendi aletlerini temin etmek ve Company of Surgeons'a (1800'den sonra Royal College of Surgeons) kontrol ettirmek zorundaydı. 1812 yılında, Napolyon savaşlarına katılacak bir İngiliz gemisine verilmek üzere hazırlanan ve denetlenmek üzere bu kuruma sunulan bir sandıkta ampütasyon, trepanasyon, drenaj, dişçilik aletleri, stileler, kan alma ve şişe çekme aletleri yanında yara muayenesi ve küçük girişimler için toplam 42 çeşit alet ve malzeme bulunmaktaydı (Bkz. Ek 1).¹⁰

Balina avı için 1837 yılında Atlantik Okyanusu'nun Batı kıyısındaki New England'dan yola çıkan *Aurora* adlı geminin cerrahı John King, yolculuk boyunca yaptığı tedavileri kaydettiği defterde, geminin hekim sandığında bulunan ilaçların ve cerrahi malzemenin bir listesini vermiştir.¹¹ Bu listede ampütasyon bıçağı, testeresi, iğneler, şırıngalar, pensler, sargı ve şişeler yanında çeşitli formlarda 64 ilaç yer almaktadır (Bkz. Ek 2 ve 3).

Osmanlı donanma gemilerinde hekim ve cerrahlar

Osmanlı donanma gemilerinde hekim bulunduğu dair ilk bilgiler, bugünkü araştırmalar ışığında, onaltıncı yüzyıla kadar geri gitmektedir. 1575 senesinde Midilli Beyi'nin emrinde çalışan ve donanmada görev yapan bir hekime Kaptanıderya Kılıç Ali Paşa'nın isteği üzerine dirlik verilmiştir. Yine Sinan Paşa'nın 1594 yılında açtığı donanma seferine tabipler de katılmışlardır.¹² Kalyon döneminin başladığı onyedinci yüzyılın sonunda, *Kapudâne*'ye

⁹ Jean Yves Le Lan, *La Pharmacie à bord du Massiac en 1761*, <http://www.histoire-genealogie.com/spip.php?article393>

¹⁰ Jonathan Charles Goddard, "The navy surgeon's chest: surgical instruments of the Royal Navy during the Napoleonic War," *J R Soc Med.*, 97, 4 (April 2004): 191-197. <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1079363/>

¹¹ Joan Druett, *a.g.e.*, s. 51-56, 94, 221-229.

¹² İ. Bostan, a.g.m., s.114.

(Oramiral) ve *Patrona*'ya (Koramiral) mahsus kalyonların mürettebat listesinde cerrahlar yer almıştır. Üç ambarlı ve 600 mürettebatlı kapudâne kalyonunun 1693 ve 1695 yıllarına ait mürettebat listesinde cerrah bulunmamakla beraber, 1696 yılında 2, 1699 ve 1701 yıllarında birer cerrah kayıtlıdır. 1693 ve 1695 yıllarında, mürettebatı 550 kişiden oluşan patrona kalyonuna birer cerrah verilmişti.¹³ Aynı kalyonun 1698 yılı mürettebat listesinde cerrah bulunmadığı gibi, *Riyale*'ye (Tuğamiral) mahsus kalyona da 1693, 1695 ve 1699 yıllarında cerrah verilmemiştir. Bazı yıllarda bazı kalyonlara cerrah verilmemiş olması dikkat çekicidir. Bu durum, her kalyonda bir cerrah değil de, beraber seyreden birkaç gemiye bir cerrah tayin edildiğini düşündürmektedir. Onyedinci yüzyıla ait belgeler, donanmanın sefere çıkarken, Tersane'deki tabip ya da cerrahları beraberinde götürdüğünü göstermektedir.¹⁴

On dokuzuncu yüzyıl başında hizmette olan *İskenderiye* (yapımı 1797) isimli kapudâneye mahsus üç direkli fırkateyn mürettebatında bir adet *tabib-i sefine* bulunmaktaydı. Yine, bir cins kalyon olan *kapak* kalyonun mürettebat listesinde bir *tabib* yer almaktaydı. 1819 yılında, üç ambarlı bir kalyonun kanunname mucibince gedikli olan mürettebat ve zabitanı içinde bir *tabib* vardı. Kaptan Paşa'ya mahsus, üç ambarlı, toplam mürettebatı 1207 kişi olan *Mahmudiye* kalyonunda (yapımı 1829) bir tabib ve bir cerrah görev yapmaktaydı.¹⁵ *Mahmudiye*'de hem bir tabibin hem de bir cerrahın bulunması, mürettebat sayısının 600-800 arası değişen diğer kalyonlarınkinden yüksek olmasına bağlanabilir.

Osmanlı askeri gemilerine ilaç tedariki

Sefere çıkan Osmanlı gemilerine de, Avrupa gemilerine verildiği gibi ilaç sandıkları verilmekteydi. Onaltıncı yüzyıldan itibaren gemilere tabib/cerrah yanında ilaç alındığı belgelenmiş ise de, ilaçların cinsi hakkında yeterli bilgimiz yoktur. 1695-96 senesinde Tuna donanmasıyla yola çıkma emri alan cerrah Hamzazâde'ye Ordu Pazarbaşı Hasan, yaralıları için kullanılmak üzere sade yağ, bal, yumurta, sirke, tuz ve pamuk gibi malzemeyi vermişti. Ayrıca humma için de yağ mumu gönderilmişti.¹⁶

Onsekizinci yüzyıl öncesinde, sefere götürülecek ilaçlar, donanma hareket etmeden önce bizzat gemi cerrahları tarafından seçilir ve satın alınır.

¹³ İ. Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi 1992 s. 183, 186.

¹⁴ İ. Bostan, a.g.m., s.113.

¹⁵ İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi 1984, s. 471, 473-74, 477.

¹⁶ İ. Bostan, a.g.m., s. 114-115.

İlaçların bedeli devlet tarafından ödenirdi. Onsekizinci yüzyılın başından itibaren, gemilere ilaç temin işinin, tıp ve eczacılık konusunda bilgili kişilere verildiği görülmektedir. İlaç tedarikindeki bu değişikliğin sebebi, donanmanın hareketinden önce bütün ilaçları hazır olarak bulmanın zorluğu ve bulunabilen ilaçları kullanmanın fayda sağlamamasıdır. Böylece, ilaçların önceden 'hâzık bir cerrah tabib' tarafından hazırlanması ve donanma sefere çıkarken bunların gemi cerrahlarına verilmek üzere gemi kaptanına teslimi kararlaştırılmıştır. Bu maksatla, 1713 senesinde, daha önce donanmaya ilaç tedarik ettiği anlaşılan Kohenoğlu adlı doktorun yerine, mesleğinde ve ilaç hazırlamada uzman olduğu kabul edilen Mikel getirilmiştir. Görevi, her sene kalyonlara ihtiyaç olacak ilaçları kendi parası ile en iyi şekilde hazırlamak ve donanmanın denize açılması sırasında o günkü değerinden satarak kalyon kaptanlarına teslim etmektir. Bu hizmeti karşılığında devlet, kendisini cizye ve avarız vergilerinden muaf tuttu. Tabib Mikel bu görevi 30 yıl sürdürmüştü. Mikel'in Padova Üniversitesi'nde tıp okumuş olan iki oğlu Manol ve Nikola'nın da babalarından sonra aynı görevi sürdürdükleri anlaşılmaktadır.¹⁷

On dokuzuncu yüzyılın ilk yıllarında, Bahriye Nazırı Moralı Seyid Efendi'nin Tersane'de açılan *tabibhane*'de tıp ve cerrahlık eğitimi ile bu kurumun organizasyonunu konu alan taktirinde – sonradan nizamname olarak kabul edilmiştir (1807) – her donanma gemisine, hareketinden önce, içinde ilaç ve cerrahi aleti bulunan birer sandığın verileceği; sandıkların, içerdikleri ilaç ve malzemenin listesiyle birlikte, sefere çıkacak *etibba şakirdleri*'ne (stajyer doktorlar) teslim edileceği, bu stajyerlerin İstanbul'a geri döndüklerinde, sözü edilen sandıkları listesiyle birlikte *üstadlarına* iade edecekleri belirtilmiştir.¹⁸

Onyedinci ve onsekizinci yüzyıllarda gemilere ilaç ve cerrah sandıkları verildiği belgelenmiş ise de, bunların içeriğiyle ilgili görebildiğimiz ilk belgeler on dokuzuncu yüzyıla aittir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Cevdet Bahriye Tasnifi'ndeki 1830 ve 1831 tarihli iki belge, söz konusu dönemde, Akdeniz'e ve Karadeniz'e sefere çıkan Osmanlı gemilerine ilaç ve cerrahi malzeme içeren sandıklar yüklendiğini kesinleştirdiği gibi, sandıklardaki ilaç ve malzemenin listesini de vermektedir. Bu listeler, gemilerde uygulanan tedaviler hakkında da aydınlatıcıdır. Ayrıca, onsekizinci yüzyıla ait Osmanlı belgelerinde, sefere çıkacak kalyon mürettebatına verilen yıllık ücret (*salyane*) yanında, her nefere ayrıca *ilaç bahası* tahsis edildiği kayıtlıdır.

¹⁷ İ. Bostan, a.g.m., s.115.

¹⁸ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Maliyeden Müdevver Defter, Nr. 8886, s.341'de bulunan Taktir/Nizamname için bkz. A.İ. Gencer, "İstanbul Tersanesinde açılan ilk tıp mektebi," *İ.Ü. Edebiyat Fak. Tarih Derg.*, sayı XXXI, Mart 1977, s. 301-316 [*İ.Ü. Tıp Fak. Mecm.*, c. 41 (1978), s. 732-747; *Türk Denizcilik Tarihi Araştırmaları*, İstanbul, 1986, T. Denizciler Sendikası yay., içinde s. 54-70].

Akdeniz'e açılacak gemilere verilen sandıkların içeriği (1831)

Her sene ilkbaharda denize çıkıp “kışa yakın” bir zamanda İstanbul’a dönen Osmanlı donanmasının görevi, yabancıların ve korsanların saldırılarına karşı sahilleri korumaktı. Onyedinci yüzyıla kadar donanma yalnızca Akdeniz’e açılırdı. Bu tarihten sonra, sahilleri Kazaklardan korumak için Karadeniz’e de bir donanma gönderilmiştir. Rusya’nın güçlenmesinden sonra Karadeniz’e de büyük bir donanma çıkarılmıştır. Hazırlıklar kıştan başlar, donanımı tamamlanan gemiler alarga edilirdi.¹⁹

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Cevdet Bahriye Tasnifi’ndeki 22 Zilkade 1246 (4 Mayıs 1831) tarihli bir belge (C.BH. 160/7569), Akdeniz’e açılacak Osmanlı gemilerine verilmek üzere hazırlanan 39 sandık ecza ve sair malzemenin bedeli olan 31.170 *kuruşun* Tersane-i Amire hazinesinden ödenmesini istemektedir. Bilim tarihçileri için ilgi çekici olan, bu belgenin ekinde, gemilere verilecek tabip ve cerrah sandıklarına yüklenen ilaçların isimlerinin, miktarlarının ve fiyatlarını gösteren bir listenin bulunmasıdır.

İlaç listesi, *reisü’l-etibba-is-sultani*’nin (hekimbaşı) ismini ve mührünü taşımaktadır. Bu kişi, dönemin hekimbaşısı Mustafa Behçet Efendi’dir (1774-1834). Belgenin üst tarafında, sandıklardaki ilaçların “eczacı Dominiko kulları tarafından tertib olunduğu,” alt köşesinde ise, ilaçların fiyatlarının “ispençiyar Fransesko ma’rifetiyle asâkir-i mansûre ve asâkir-i hassa hastaneleri usulü üzere fiyatlandırıldığı” kayıtlıdır. Belgenin üst yazısında ise, ilaçların “ispençiyar Fransesko” tarafından tanzim edilip gemilere teslim edildiği” belirtilmiştir.²⁰

Yirmibir adet tabip sandığı ve onsekiz adet cerrah sandığı hazırlanmıştır ve bunların toplam fiyatı 31.170 *kuruş* etmektedir. Bu sandıklar, 3’ü kalyon ve 15’i fırkateyn olmak üzere toplam 18 gemiye verilecektir. Onsekiz adet cerrah sandığı hazırlandığına göre, her gemiye bir cerrah sandığı gidecektir. Tabip sandığı 21 adettir. Fırkateynlere (15 adet) birer adet, mürettebat sayısı daha yüksek olan kalyonlara (3 kalyon) ise ikişer adet hekim sandığının verilmesi öngörülmüştür. Gemilerin isimleri belgede belirtilmemiştir.

¹⁹ İ.H. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s.437.

²⁰ Söz konusu eczacının İstanbul’un meşhur eczacılarından Francesco Della Sudda olabileceği akla gelmekte ise de, bu kişinin 1814-66 yılları arasında yaşamış olması bu faraziyeyi ihtimal dışı bırakmaktadır. İlaçlar Fransesko ismindeki başka bir kişi tarafından teslim edilmiş olmalıdır. İlaçları imal eden kişi (Dominiko) ile satan kişi (Fransesko) farklıdır.

Akdeniz’e gönderilen gemilere verilen tabip sandığındaki ilaçlar

1. Kaba döğülmüş kınakına	200 dirhem
2. Meshûk kınakına	200 dirhem
3. Meshûk ravend	75 dirhem
4. Kavrulmuş ravend	60 dirhem
5. Krimtartar	2 kıyye
6. Sinameki	300 dirhem
7. Kudret helvası	2 kıyye
8. Afyon	25 dirhem
9. Sarımsak macunu	2 kıyye
10. Venedik tiryakı	1 kıyye
11. Cenova (?) habbı	60 dirhem
12. İpekakuana	30 dirhem
13. Tartaro [e]metiko	25 dirhem
14. Güherçile tuzu	100 dirhem
15. Mürver çiçeği	1/2 kıyye
16. Kâfur	20 dirhem
17. Acı matbuh [décoction]	1/2 kıyye
18. Tatlı matbuh	1/2 kıyye
19. Tenkiye matbuhu	1/2 kıyye
20. Papatya	1/2 kıyye
21. İksir zül-hasse	1,5 kıyye
22. İksir-i hayat	1 kıyye
23. Kâfur ruhu	1,5 kıyye
24. Zâc ruhu	1 kıyye
25. Afyon ruhu	100 dirhem
26. Lokman ruhu	100 dirhem
27. Anison	100 dirhem
28. Meshûk halile	30 dirhem
29. Güherçile kaymağı	60 dirhem
30. İngiliz tuzu	2 kıyye
31. Pelin tuzu	25 dirhem
32. Kan tuzu	50 dirhem
33. Nişadır	100 dirhem
34. Cıva	15 dirhem
35. Kükürt çiçeği	100 dirhem
36. Tatlı sülümen	25 dirhem
37. Zamk-ı arabi	1/2 kıyye
38. Meshûk keten	100 dirhem
39. Darçın yağı	10 dirhem
40. Nane yağı	10 dirhem
41. Anison yağı	10 dirhem
42. Gülbahar suhufu	60 dirhem
43. Hint yağı	1/2 kıyye
44. Müshil	100 dirhem

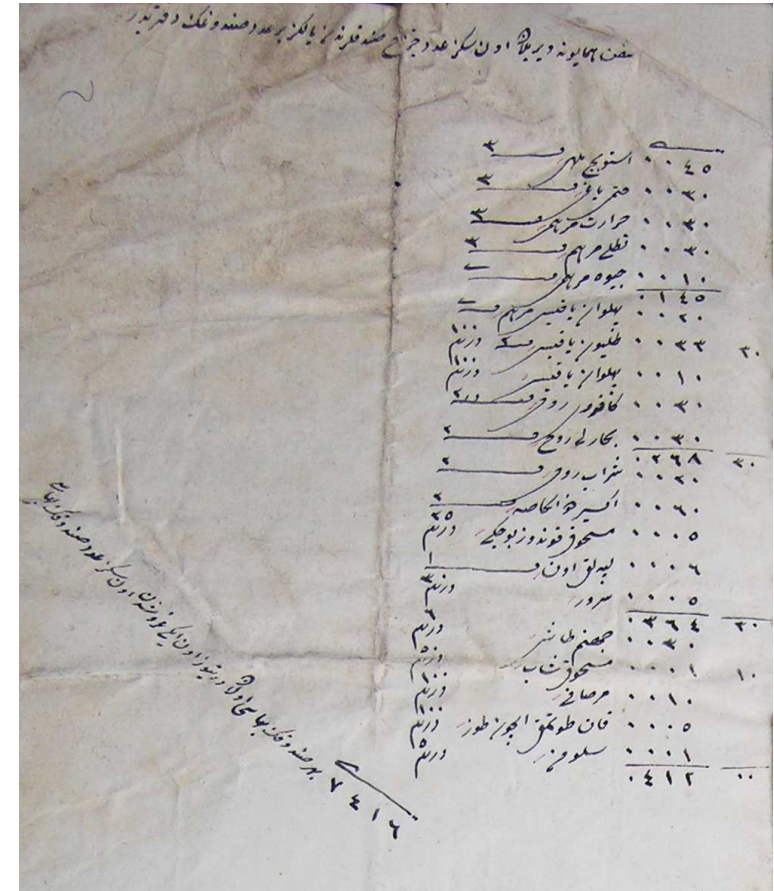
45. Kurşun tuzu	100 dirhem
46. Kedi otu	50 dirhem
47. Simaroa kabuğu	100 dirhem
48. Kınakına çiçeği sülfato	20 dirhem
49. Frenk çayı	50 dirhem
50. Meshûk tutya	25 dirhem
51. Ak zaç	70 dirhem
52. Menden ruhu	1/2 (?) kıyye
53. Yeni dünya pelesenki	200 dirhem
54. Kermes mineral	10 dirhem
55. Kabız habbı	100 dirhem
56. Horasani meshûk	50 dirhem

Akdeniz'e giden gemilere verilen cerrah sandığındaki ilaçlar

1. Üstübeç melhemi	3 kıyye
2. Hatmi yağı	3 kıyye
3. Hararet melhemi	3 kıyye
4. Tatlı melhem	3 kıyye
5. Cıva melhemi	1/2 kıyye
6. Pehlivan yakıtı melhemi	1/2 kıyye
7. Talyon yakıtı	2 kıyye 100 dirhem
8. Pehlivan yakıtı	100 dirhem
9. Kafuru ruhu	2 kıyye
10. Buharlı ruh	2 kıyye
11. Şarab ruhu	2 kıyye
12. İksir zül-hassa	2 kıyye
13. Meshûk kunduz böceği	25 dirhem
14. Lapalık un	1 kıyye
15. Sürur	3 dirhem
16. Cehennem taşı	6 dirhem
17. Meshûk şab	50 dirhem
18. Mürr-i safı	100 dirhem
19. Kan tutmak için tuz	100 dirhem
20. Sülümen	5 dirhem

Akdeniz'e giden gemilere verilen sandıklardaki cerrahi levazımat

1. Nuhas kasarola maa kalay	27 adet
2. Şıruna-yı kebir	9 adet
3. Şıruna-yı sagir	15 adet
4. Terazî	12 adet
5. Bıçak	24 adet
6. Mikraz [makas]	24 adet
7. Kasık bağı, Fransızın	12 adet
8. Defa kasık bağı	12 adet
9. Mesane tulumbası	15 adet

Akdeniz'e giden gemilere verilen cerrah sandığındaki ilaçlar (BOA, C.BH. 160/7569)

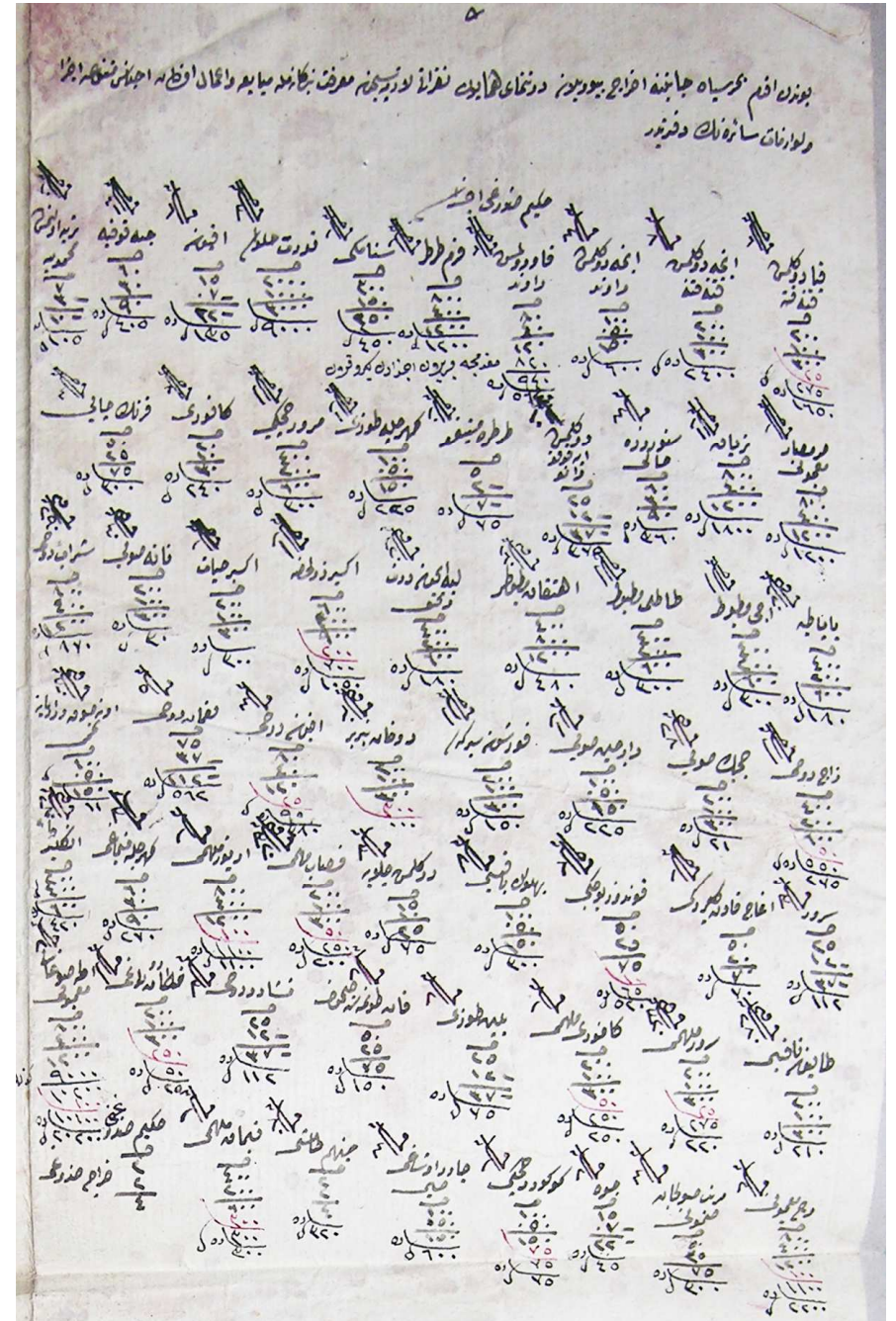
10. Kasık [fıtığı bağı]	20 adet
11. Asma kilidi	39 adet
12. Kâğıt-ı beyaz top	4 adet
13. Yakı için ve hulasalar için bez top	4 adet
14. Milaka [kaşık]	30 adet
15. Ağaç kutu kebir	60 adet
16. Kavanozlar, merhemler için	45 adet
17. Bayağı kebir ve sagir şişeler	100 adet (kalın toparlak)
18. Teneke kutu	60 adet
19. Billur şişeler kebir ve sagir	130 adet
20. Sandık yeni olan	48 adet
21. Tunç havan	15 adet
22. Kan mengenesi	1 adet
23. Neşter	14 adet

Karadeniz'e açılacak gemilere verilen sandıkların içeriği (1830)

Cevdet Bahriye tasnifindeki 12 Receb 1245 / 7 Ocak 1830 tarihli bir diğer belge (C.BH. 184/8646), Karadeniz'e açılacak 2 fırkateyne verilen birer tabip, birer cerrah sandığının (toplam 4 sandık) içindeki ilaç ve levazımat ile ilgilidir. Belgede ilaçların isimleri, miktarları ve birim fiyatı yer almaktadır. İlaçları hazırlayan ispençiyarın ismi verilmemekte ancak bu kişi "ispençiyar-ı merkum" (adıgeçen eczacı) olarak anılmaktadır.

Karadeniz'e giden gemilere verilen hekim sandığındaki ilaçlar

1. Kaba döğülmüş kınakına	$200 + 100 = 300 + 25 = 375 // 1650$
2. İnce döğülmüş kınakına	$200 + 100 = 300 // 2400$
3. İnce döğülmüş râvend	$100 + 50 = 150 // 600$
4. Kavrulmuş râvend	$80 + 40 = 120 + 820 = 940 // 5640?$
5. Krimtartar	$800 + 400 = 1200 // 1200$
6. Sinameki	$300 + 150 = 450 // 450$
7. Kudret helvası	$2000 + 1000 = 3000 // 9000$
8. Afyon	$15 + 07 = 22 // 135$
9. Habbe-i kukiyye	$60 + 30 = 90 // 405$
10. Terbiye olunmuş mahmude	$7 + 3 = 10 // 105$
11. Sarmısak macunu	$800 + 400 = 1200 // 1200$
12. Tiryak	$800 + 400 = 1200 // 1800$
13. Senoroza /Cenova (?) habbi	$60 + 30 = 90 // 360$
14. Döğülmüş ipekakuana	$25 + 12 = 37 // 375$
15. Tartar emetiko	$5 + 2 = 7 // 75$
16. Güherçile tuzu	$100 + 50 = 150 // 225$
17. Mürver çiçeği	$400 + 200 = 600 // 300$
18. Kâfurî	$20 + 10 = 30 // 240$
19. Frenk çayı	$50 + 25 = 75 // 300$
20. Papatya	$400 + 200 = 600 // 180$
21. Acı matbuh	$400 + 200 = 600 // 300$
22. Tatlı matbuh	$400 + 200 = 600 // 300$
23. İhtikan matbuhu	$400 + 800 = 1200 // 480$
24. .... akonidon ...	$400 + 200 = 600 // 180$
25. İksir zül-hassa	$600 + 300 = 900 - 200 = 700 // 1050$
26. İksir-i hayat	$200 + 100 = 300 // 300$
27. Nane suyu	$200 + 100 = 300 // 30$
28. Şarap ruhu	$800 + 400 = 1200 // 870$
29. Zac ruhu	$400 + 200 = 600 - 50 = 550 // 275$
30. Çiçek suyu	$200 + 100 = 300 // 21$
31. Darçın suyu	$100 + 50 = 150 // 225$
32. Kurşun sirkesi	$200 + 100 = 300 // 150$
33. Duhan-ı berber (?)	$300 + 100 = 300 - 300 = 000$
34. Afyon ruhu	$80 + 40 = 120 - 25 = 95 // 380$
35. Lokman ruhu	$75 + 37 = 2(1)12 // 562$

Karadeniz'e giden gemilere verilen hekim sandığındaki ilaçlar (BOA, C.BH. 184/8646)

36. Anason ve razıyane tohumu	$100+50 = 150 // 11$
37. Sürur	$25+12=37 //112$
38. Ağaç kavunu çekirdeği	$50+20=70 // 70$
39. Kunduz böceği	$50+25 = 75 - 10=65 // 520$
40. Pehlivan yakısı	$100+50=150 // 300$
41. Döğülmüş cüllabiye [jalap]	$15+10 =25 // 75$
42. Kasap mehlemi	$200+100 = 300 -50=250 // 200$
43. Uyuz mehlemi	$800+400=1200-100=1100$
44. Güherçile kaymağı	$60+30=90 // 270$
45. İngiliz t[uzu]	$200+400 = 600 //420$
46. Talyon yakısı	$200+100=300 // 210$
47. Sürur / mürver mehlemi	$200+100=300-25=275 // 220$
48. Kâfuri mehlem	$200+100=300-50=250 // 250$
49. Pelin tuzu	$25+12=37 // 75$
50. Kan tutmasına macun	$50+25=75 // 150$
51. Nişadır ruhu	$25+12=37 // 112$
52. Kantaron yağı	$200+100 = 300 - 250=50 //25$
53. Adasoğanı macunu	$800+400=1200 + 9000=10200-100=10100 //20200$
54. Vec macunu	$800+400=1200-100=1100 //2200$
55. Müretteb havlican macunu	$50+25 = 75 //300$
56. Cıva	$15+7=22 // 45$
57. Kükürt çiçeği	$10+50=150-75=75 //75$
58. Çadruşağı habbı	$100+50=150 //600$
59. Cehennem taşı	$2+2=4 // 320$
60. Kaymak mehlemi	$400+200=600-300=300 // 300$

Karadeniz'e giden gemilere verilen cerrah sandığındaki ilaçlar

1. Terementi melhemi	$1000+1000=2000-460=1540 //1232$
2. Tatlı melhem	$1000+1000=2000-400=1600 //1280$
3. Hava cıva melhemi	$800+800=1600-800=800 //560$
4. İsfidac melhemi	$800+800=1600-400 =1200//960$
5. Hatmi yağı	$400+400=800-30=770//616$
6. Müretteb kâfurî ruhu	$3200+3200=6400-2600=3800 //3040$
7. Çıban yakısı	$400+400=800 //480 //288$
8. Kardeşkanı	$400+400=800 //480$

Karadeniz'e giden gemilere verilen cerrah sandığındaki aletler

1. Çevirme (?) ağaç kutu, 3 adet	$40x3 =120$
2. Dört köşe şişe, 14 adet	$40x14=560$
3. Sagir kavanoz, 1 adet	$1x25=25$
4. Yuvarlak kebir şişe, 2 adet	$2x60=120$
5. Teneke sagir kutu, 3 adet	$3x40=120$
6. Teneke vasat kutu, 9 adet	$9x60=540$
7. Kebir kutu, 3 adet	$3x40=120$

8. Battal kutu, 2 adet	$2x80=160$
9. Battal yuvarlak teneke kutu, 2 adet	$2x120=240$
10. Nuhas kacarola, 1 adet	$1x440=440$
11. Nuhas cezbe [cezve], 2 adet	$2x200=400$
12. Piriñ havan maa dest, 1 adet	$1x400=400$
13. Bıçak, 1 adet	$1x60=60$
14. Mikraz, 2 adet	$2x60=120$
15. Milaka, 4 adet	$4x80=320$
16. Kebir kavanoz, 8 adet	$8x80=64$
17. Asma kilidi, 4 adet	$4x60=240$
18. Yakı için astar top, 4 adet	$4x240=960$

Akdeniz ve Karadeniz'e açılan gemilerdeki hekim ve cerrah sandıklarının karşılaştırılması

Ondokuzuncu yüzyılın başında hazırlanan tabip/hekim ve cerrah sandıklarında yaklaşık 80 çeşit bitkisel ve mineral drog ve ilaç formu bulunmaktadır. Bu sayı Akdeniz'e giden gemiler için 76, Karadeniz'e gidenler için 68'dir. Bu sayılar, iki farklı bölgeye gönderilen gemilere verilen ilaç çeşidinin pek farklı olmadığını, dolayısıyla benzer hastalık ve sorunlar ile karşılaşıldığına, tıbbi seçeneklerin belirli olduğuna işaret eder. Karadeniz'e giden geminin tabip/hekim sandığında olan ilaçlar, Akdeniz gemisinin cerrah sandığında olabilmektedir. Ancak cerrah sandıklarında genellikle yakılar, merhemler ve uçucu yağlar bulunur.

Sandık masraflarıyla ilgili belgelerin biri Ocak 1830, diğeri Mayıs 1831 tarihlidir. Bu tarihler, gemilerin ilkbahar seferlerine hazırlanmakta olduğunu düşündürmektedir. Sandıklardaki ilaç miktarları *dirhem* (~3,2 g) ve *kıyye* (~1,280 kg) olarak verilmiştir. İlgi çekici olan, Karadeniz'e açılan gemilere, Akdenize açılan gemilere oranla daha yüksek miktarda ilaç verilmiş olmasıdır. Akdeniz'e açılan gemi sandığına 2 kıyye (2,6 kg) *krimtartar* verilirken, Karadeniz için bu miktar 1200 dirhemdir (3,8 kg). Kınakına söz konusu olduğunda da benzer bir durum görülür: Akdeniz gemilerine 400 dirhem (1 kıyye = 1280 gram), Karadeniz gemilerine 600 dirhem (1,5 kıyye = 1920 gram) kınakına verilmiştir. Bu miktarların neye göre hesaplandığı belgelerde belirtilmemiş ise de, gemilerdeki mürettebat ve levent sayısı ve sefer müddetinin belirleyici olduğunu tahmin ediyoruz. Muhtemelen Karadeniz'e gönderilen gemiler için bu sayılar daha yüksekti. Aşağıdaki tabloda, her iki sefere ait sandıklarda 1 kıyye ve daha fazla miktarda bulunan drog ve formlar listelenmiştir:

Akdeniz seferine giden gemiler		Karadeniz seferine giden gemiler	
İngiliz tuzu	2 kıyye (=800 dirhem)		
krımtartar	2 kıyye (=800 dirhem)	krımtartar	1200 dirhem
kudret helvası	2 kıyye (=800 dirhem)	kudret helvası	3000 dirhem
sarımsak macunu	2 kıyye (=800 dirhem)	sarımsak macunu	1200 dirhem
ıksir zül-hasse	2 kıyye (=800 dirhem)		
şarab ruhu	2 kıyye (=800 dirhem)	şarab ruhu	1200 dirhem
buharlı ruh	2 kıyye (=800 dirhem)		
kâfur ruhu	2+1,5 kıyye (1400 dirhem)	kâfur ruhu	3800 dirhem
zac ruhu	1 kıyye (=400 dirhem)		
kınakına	1 kıyye (=400 dirhem)	kınakına	1,5 kıyye (=600 dirhem)
Venedik tiryakı	1 kıyye (=400 dirhem)	tiryak	1200 dirhem
ıksirü'l-hayat	1 kıyye (=400 dirhem)		
hatmi yağı	3 kıyye (=1200 dirhem)		
hararet melhemi	3 kıyye (=1200 dirhem)		
tatlı mehlem (tatlı cıva melhemi?)	3 kıyye (=1200 dirhem)	tatlı melhem	1600 dirhem
üstübec melhemi	3 kıyye (=1200 dirhem)	isfidâc	1200 dirhem
Talyon yakısı	2 kıyye 100 dirhem (=900 dirhem)		
		ihhtikan matbuhu	1200 dirhem
		uyuz melhemi	1100 dirhem
		adasoğanı macunu	10.100 dirhem
		vec macunu	1100 dirhem
		havacıva melhemi	800 dirhem

Cerrah sandıklarında hem ilaç hem malzeme (cerrahi alet, kaplar, kutular, şişeler) bulunmaktadır. Akdeniz'e giden gemilerin cerrahi sandıklarındaki ilaç ve malzeme miktarı, Karadeniz'e giden gemilere verilenlerden daha yüksektir. Akdeniz ve Karadeniz gemilerine verilen levazımat içinde, çeşitli büyüklüklerde kutu (teneke ve ağaç) ve şişeler, kavanozlar, makaslar, bıçaklar, bakır kaplar, teraziler, havanlar, kaşıklar, yakı için bez, sandık için asma kilit ortaktır. Ancak Akdeniz'e çıkan gemilere, Karadeniz gemilerinde bulunmayan ilave alet ve malzeme verilmiştir: Şıringalar (büyük ve küçük), teraziler, neşterler, kasık bağları, mesane tulumbası, kan mengenesi. Bu fark, Akdeniz gemilerinde cerrahi girişimlerin öngörüldüğüne işaret etmektedir. Özet olarak, rotanın daha uzun olması sebebiyle, Akdeniz gemilerinin ilaç ve cerrahi alet bakımından Karadeniz'e çıkan gemilere göre biraz daha donanımlıdır.²¹

²¹ Osmanlı donanması tarafından tutulan yabancı gemilerdeki mürettebat yanında cerrahi aletlere de el konulduğu anlaşılmaktadır: 1717 senesinde Venedik'ten Korfu adasına girmekte olan Fransız kaptan yönetimindeki bir kalyon, o civarda bulunan Kaptanıderya Mehmed Paşa'nın gönderdiği birkaç kancabaş ve fırkateyne teslim olmuş ve içindeki mürettebatta 2 cerrah olduğu tesbit edilmişti. Gemideki malzeme ve esirler ile birlikte, cerrahlara ait olan 3-4 alet de İstanbul'a gönderilmişti (I. Bostan, a.g.m., s.115).

İçindeki ilaçların miktarından yola çıkarak hekim/ tabip sandıklarının ağırlığının en az 35-45 kg arasında değiştiği söylenebilir. Bu ağırlığa, ilaçların saklandığı kapların ağırlığı dahil değildir. Cerrah sandıkları içindeki kutu, tencere, şişe ve aletlerin ağırlıklarını bilemediğimizden bunlar için bir rakam vermek mümkün olmamıştır.

Ondokuzuncu yüzyılda Akdeniz'de seyreden başka ülkelere ait donanma gemilerinin hekim ve cerrah sandıklarının içeriği ile Osmanlı gemilerininkini karşılaştırmak ilgi çekici olabilirdi. Literatür taraması neticesinde, ancak açık denizlere sefer yapan gemilerde kullanılan ilaçların listesine ulaşabildik. Çeşit açısından bir karşılaştırma yapıldığında, Osmanlı gemilerindeki ilaç ve drog sayısı, *Massiac*'dakinin yarısından azdır. Bununla beraber, yukarıda *Massiac*'da bulunduğunu söylediğimiz kusturucu, sürücü, kuvvet verici ve ağrı kesici olarak kullanılan standart ilaçlar Osmanlı ilaç sandığında bulunmaktadır.

Hastalıklar ve gemide tedavi

İlaç sandıklarının gerek askeri gerekse ticari gemilere yüklenen vazgeçilmez eşyalar arasındaki yerini almasında ve yönetmeliklere konu olması, hastalıkların savaşlardan daha öldürücü olduğunun anlaşılmasının bir sonucudur. Onsekizinci yüzyılın sonunda ve ondokuzuncu yüzyılın başında, tifo, kolera, dizanteri veya başka tropik hastalıklar yanında iskorbüt, tüberküloz ve frengi, gemi kaptanlarının ve sahiplerinin başlıca kâbusuydu. Bunlardan başka, yaralanmalar, kanamalar ve fitik boğulmaları gemilerde görülen ciddi sağlık sorunlarıydı.

Son yıllarda yapılan araştırmalar, onsekizinci ve ondokuzuncu yüzyıl donanmalarının gerek keşif ve sömürgeleştirme gerek askeri amaçlarla yapılan seferlerde verdiği zaiyatın önemli bir kısmının hastalık ve kötü beslenmeden kaynaklandığını ortaya koymuştur. Onsekizinci yüzyılda İngiliz Kraliyet donanmasında hastalıkların sebep olduğu ölüm oranı, muharebe ve gemi kazalarındaki ölümlerin çok üzerindedir.²² Gemide mücadele edilmesi gereken başlıca hastalıklar veba, kolera, dizanteri, sifilis, tifo (tifüs), difteri, tüberküloz, sıtma ve tropikal hastalıklardı. Sayılan hastalıklara sebep olan organizmaların ancak ondokuzuncu yüzyılın son çeyreğinde keşfedilmeye başlanması sebebiyle, bu hastalıklar, ondokuzuncu yüzyıl boyunca geleneksel yöntemlerle tedavi edilmeye çalışılmıştır.

Bir onsekizinci yüzyıl İngiliz doktoru, iskorbütü önleyici olarak gemicilere limon suyu yerine şaraptan elde edilen bir bitkisel asid olan krımtartar

²² David Boyd Haycock, "Health, medicine and the maritime world: A history of two centuries," in *Health and Medicine at Sea 1700-1900*. D.B. Haycock and S. Archer, eds., The Boydell Press, 2009, s. 1-18.

(günde 1/8 oz) verilmesini tavsiye etmiştir.²³ Gemide birçok hastalıktan korunmak için sirke, tuz ruhu, zac ruhu ve diğer maddeler tavsiye edilmiş, denenmiş ve yararı görülmüş ise de krimtartarın avantajları, denizcilerin yapısına uygun ve diğer asitlerden daha ucuz olmasıdır. Sular, krimtartar ile kaynatıldığında temizlenmiş olmaktadır. Uzun süren seferlerde mürettebatına taze sebze ve meyva (C vitamini) temin edemeyen gemilerde görülen iskorbitin Osmanlı donanması için büyük bir sorun olmadığı tahmin edilmektedir.²⁴

Ateşli hastalıkların tedavisinde uygulanan standart yöntem, terletme, müşhil ve kusturucu kullanarak mideyi ve bağırsakları boşaltma, kan alma ve bazen de yakı uygulamaydı. İngiliz donanmasına ait *Elisabeth* gemisinde ateşlenen bir hastaya şu tedavi uygulanmıştı: İlk gün 12 ons (360 g.) kan alındı, kusturucu olarak emetiko tartar (0,4 g) verildi. Daha sonra sedatif verildi ve hasta sirke ile keskinleştirilmiş arpa suyu ile beslendi. Dördüncü gün pürgatif verildi. Beşinci günde ateşi düşen hastaya takip eden 3 gün sulu yulaf lapası dışında başka bir gıda verilmedi. Kan alma, rutin bir işlem olarak yapılmaktaydı. Tedaviyi uygulayan doktora göre en etkili uygulama bağırsakları boşaltmaktı. Yakılar da özellikle ense köküne tatbik edildiklerinde etkiliydi.²⁵

Dizanteriden korunmak için kınakına şarabı kullanılmıştır. Comte de Bonneval, Macaristan'da yaz sıcaklarında görülen dizanteriden böyle kurtulmuştur. İtalya'da ishal (flux) ve ateşli sarılıklar (bilious fever) korunmak için kınakına şarabı kullanan İtalyan askerleri bu hastalıktan kurtulmuş ama Avusturya ordusu, bunu uygulamadığı için zarar görmüştür.²⁶ Dizanteri ve tedavisinde, sülfonamid ve antibiyotikler çıkana kadar bağırsaklar kastor yağı veya Karlbaz tuzu ile boşaltılır, takiben hastaya atropin, morfin veya afyon verilir.²⁷

Sıtma gibi aralıklı ateşlerle seyreden hastalıklarda kınakına kabuğu koruyucu olabildiği gibi, tifo benzeri hastalıklarda antimon uygulanmaktaydı.

²³ James Lindt, *An essay on the most effectal means of preserving the health of seamen in the royal navy and a dissertation on fevers and infection*. A new edition much enlarged and improved. London 1779 (ilk baskı 1757), s.43.

²⁴ Onaltıncı yüzyılın son yarısında yaşamış bir yabancı tarihçi, Akdeniz'e açılan donanma gemilerinin erzakı içinde peksimet, tuzlu balık eti saymaktadır. (Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s.493); Ondokuzuncu yüzyılın başında ise hükümet, bir sefere ait olmak üzere denizcilere adam başına 2 kilo pirinç, 2 kilo mercimek, 3 okka zeytinyağı, her 5 gün için 2,5 peksimet vermektedir. Denizcilere 15 günde bir et, haftada iki defa pilav verilir (Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 479).

²⁵ R.S. Allison, *Sea Diseases, The Story of A Great Natural Experiment in Preventive Medicine in The Royal Navy*. London: John Bale Medical Publications Limited, 1943, s. 47.

²⁶ James Lindt, *a.g.e.*, s.53.

²⁷ W. Schreiber & F. Karl Mathys, *Infectio. Infectious Diseases in the History of Medicine*, Basle: Editiones Roche, 1987, s. 51

Ancak antimon kullanılsa bile, pürgatif uygulamasının, kan almanın, yakı uygulamasının ve kusturucu tatbikinin zamanlamasının iyi ve akıllıca yapılması lazımdır. Afyon, kınakına kabuğu ve antimondan sonra ateşli hastalıklarda en sık kullanılan ampirik tedavi aracıdır.²⁸

Sifilis, 1940larda penisilin keşfinden önce, genellikle cıva bileşikleriyle tedavi edilirdi. On dördüncü yüzyılda cıva, kül ve tükruk ile karıştırılıp merhem yapıldı. Paracelsus arsenik bileşikleriyle tedavisini önerdi. Sadece cıvalı değil, içinde beyaz kurşun olan merhemler ve yağlar (defne ve gül yağı) kullanıldı. Ancak cıvalı merhemlerin ölüme sebebiyet verdiği anlaşılınca bunlar yasaklandı. Ondokuzuncu yüzyılın sonunda cıva miktarı düşürülerek beraberinde İyot, daha sonra da Bizmut, Na-K bitartarat, Telür, Vanadium ve Platinum ve Altın denendi ancak başarı elde edilemedi. Yirminci yüzyılın başında bir arsenik preparatı olan Salvarsan tedavi alanına girdi ve yüzyılın ortalarında yerini penisiline bıraktı.²⁹

İç denizlerde sefer yapan Osmanlı donanma gemilerindeki hastalıklar konusunda ayrıntılı bilgimiz bulunmamakta ise de, ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında İstanbul'daki Bahriye Hastanesi'nin istatistikleri, denizcilerde görülen hastalıklar hakkında bir fikir verebilir. Bu istatistiklere göre hastalıkların % 25,42'si solunum ve dolaşım; % 20,31'i mide-bağırsak hastalıkları; % 11,69'u bulaşıcı hastalıklar; % 9,65'i cerrahi hastalıklar, % 8,96'sı courbature (zafiyet), % 5,19'u deri hastalıkları, % 4,84'ü lokomotor sistem hastalıkları, % 4,5'i sinir sistemi, % 3,78'i zührevi hastalıklardır. Akut ve kronik soğuk algınlığı, romatizmal hastalıklar ve lumbalji, enteritler (intestinal catarrh), tifo, tifüs, dizanteri, verem, gastrit/peptic ülser, sıtma ve diğer ateşli hastalıklar ve belsoğukluğudur.³⁰

Gemi ilaç ve cerrah sandıklarının karşılaştırması

Karadeniz ve Akdeniz'e açılan Osmanlı kalyonlarının yukarıda verdiğimiz 1830 ve 1831 tarihli ilaç listeleri ile 1837 yılında Amerika'nın doğu kıyısından balina avı için denize açılan *Aurora*'nın ilaç listesini (Ek 3) karşılaştırdık. Gemilerin misyonu, sefere çıktıkları coğrafi bölge çok farklı olmasına rağmen, bunlar, yakın tarihlerde sefere çıkmışlardır. İçerdikleri farmasötik formlar bakımından, gemilerin ilaç listeleri birbirine çok benzerdir. Yakılar, merhemler, iksirler, yağlar, haplar her iki listede de görülür ve bir kısmı ortaktır. Bitkisel ve mineral drogların kullanımı için de aynı şey

²⁸ James Lindt, *a.g.e.*, s.80-81.

²⁹ W. Schreiber & F. Karl Mathys, *a.g.e.*, s. 57-75.

³⁰ F.Günergun, "Diseases in Turkey: A preliminary study for the second half of the 19th century," *The Imagination of the Body and the History of Bodily Experience*, S. Kuriyama, ed., Kyoto: International Research Center for Japanese Studies, 2001, p.169-191.

söylenbilir. Eğer Osmanlı gemisinin sandığında, *emetiko tartar*'ın şarap içinde çözülmüş hali olan *Antimon şarabı* yoksa bile, *emetiko tartar* tuz olarak bulunmaktadır. Benzer şekilde, *Aurora*'daki hazır preparatların yerini Osmanlı gemisinde droglar almıştır. Örneğin soğuk algınlığına ve ateşe karşı popüler kullanımı bulunan Dower tozu, Osmanlı gemilerinde bulunmamakla beraber, bu preparatın içerdiği afyon ve ipekakuana, drog olarak ilaç listesinde yer almıştır. Diğer taraftan Güney Amerika bitkilerinden elde edilen droglar (*gayac*, *kopaiba*, *ararot*), Osmanlı ilaç listelerinde yer almazken, Osmanlı ilaç sandıklarının önemli maddelerinden *tiryak*, *Aurora*'da bulunmaz. Bu karşılaştırma, aynı dönemde, Akdeniz ve Atlantik'te görev yapan gemilerdeki tedavi yöntemlerinin de benzer olduğunu göstermektedir.

Akdeniz ve Karadeniz'e çıkan Osmanlı gemilerine verilen cerrah sandıkları ile 1812'de Napolyon savaşlarına katılan bir İngiliz savaş gemisinde ve 1837'de *Aurora*'da bulunan cerrahi malzeme (Ek 2) ile karşılaştırmak istedik. Karadeniz gemisine verilen cerrah sandığı içinde hiçbir cerrahi alet bulunmadığı, bunların yerine sandıkta çok sayıda kutu, kavanoz, şişe, havan, makas, kaşık, yakı için bez bulunduğu görülmüştür. Akdeniz'e giden geminin cerrah sandığında da bu tip malzeme bulunmakla beraber, 24'er şırınga, bıçak, 44 kasık bağı, 15 adet mesane tulumbası yer almaktadır. Cerrah levazımatı arasında görülmeyen bıçak ve keskinlerin Osmanlı gemi cerrahların kendilerine ait aletler arasında olduğu varsayılabilir. Yine bu dönemde gemilerde yapılabilecek olan cerrahi girişimler sınırlı olduğu için, *Aurora*'daki (Ek 2) ve İngiliz savaş gemisindeki cerrahların aletlerden (Ek 1) farklı olması beklenmez.

Sonuç

Onaltıncı yüzyılın sonuna doğru – belki de daha erken bir dönemde – gemilerinde cerrah veya tabip bulduran Osmanlı donanma gemilerine ilaç sağlama işinin başlangıçta gemi cerrahlarına ait olduğu, ondokuzuncu yüzyıla gelince ilaçların İstanbul'daki eczacılar tarafından hazırlanıp gemi kaptanına teslim edildiği anlaşılmaktadır. İlaç sandıklarını hazırlama görevini eczacıların devralması yavaş işleyen bir süreç olmuş ise de, bu sürecin ondokuzuncu yüzyıl başında tamamlanmış olduğu anlaşılmaktadır.

İçeriğini arşiv belgelerinden belirlediğimiz tabip ve cerrah sandıklarının birer örneğini Türkiye müzelerinde³¹ veya özel koleksiyonlarında belirleyebilmiş olsaydık, bu çalışma şüphesiz önemli ölçüde zenginleşmiş olacaktı. Sandıkların kendilerine ulaşamamış olsak da, 1830 ve 1831 tarihli iki arşiv belgesi, sandıkların içerdiği ilaç ve malzeme hakkında bize önemli bilgiler vermektedir.

³¹ Deniz Müzesi'ne (İstanbul) ve Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Kasımpaşa Deniz Hastanesi'ne (İstanbul) yaptığımız başvurularda, bu kurumlarda gemi ilaç sandığı bulunmadığı bildirilmiştir (Ekim 2010).

Ondokuzuncu yüzyılın ilk yarısında, Akdeniz ve Karadeniz seferine çıkan Osmanlı gemilere verilen ilaç ve cerrah sandıklarındaki drog ve ilaç formu sayısı yaklaşık 80 kadardır. Her iki bölgeye gönderilen gemilere benzer ilaçlar verilmiştir. Bu da, benzer hastalık ve sorunlar ile karşılaşıldığına ve tıbbi seçeneklerin belirli olduğuna işaret eder. Akdeniz'e gönderilen gemilerdeki cerrahi alet ve malzemenin Karadeniz'e çıkan gemilerdeki malzemenin daha zengin olduğu görülmüştür.

Kusturucu etkisi olan droglar (*ipekakuana*, *krimtartar* gibi), müshil etkisi olan droglar (*İngiliz tuzu*, *ravend*, *sinameki*, *kudret helvası*, *jalap* vd.), sakinleştirici, ağrı kesici (*afyon ruhu*, *tiryak*, *kâfur* vd.), ateş düşürücü ve kuvvet verici (*kinakına*) droglar yanında, cıva bileşikler muhtemelen frengi tedavisinde, yakılar ve merhemler ise, yaralanma ve örselenmelerde ve amputasyon gibi cerrahi müdahalelerde kullanılırdı. İshal önleyici olarak *afyon ruhu*, ateş düşürücü olarak *kinin* ve dizanteriye karşı *ipekakuana* kullanılmış olmalıydı.

Bu ilaçların etkileri, uygulanan tedavi tipini de ortaya koymaktadır. Osmanlı gemilerindeki ilaçların ve tedavi usullerinin aynı dönemde – ondokuzuncu yüzyılın ilk yarısında – Batı ülkelerinin gemilerinde kullanılanlar ve uygulananlar ile benzer olduğu söylenebilir. Ancak, açık denizlere çıkan ve tropik ülkelere sefer yapan Avrupa gemilerinin ilaç listesinin çok daha zengin olduğu görülmektedir.

Açıklama ve teşekkür: Bu çalışmam sırasında tabip ve cerrah sandıklarına ait belgelerin transliterasyonunda bana sabırla yardım eden Sayın Abdullah Köşe'ye; cerrahi sandıklarının malzeme listelerini incelerken yardımını gördüğüm ve makalemi yazarken görüşlerinden faydalandığım Dr. Şeref Etke'ye teşekkürlerimi sunarım. Listelerdeki drog isimlerini belirlerken, Prof.Dr. Turhan Baytop'un *Türkiye'de Bitkiler ile Tedavi* (İstanbul 1984) adlı kitabından çok yararlandım. Kendisini burada rahmetle anıyorum.

Ek 1. Napolyon Savaşları'nda, İngiliz Kraliyet donanmasına ait bir savaş gemisinin cerrah sandığına girmek üzere 1812 yılında Messrs Evans & Co tarafından Royal College of Surgeons'a sunulan cerrahi aletlerin listesi (Jonathan Charles Goddard, "The navy surgeon's chest: surgical instruments of the Royal Navy during the Napoleonic War," *J R Soc Med.*, 97, 4 (April 2004): 191–197).

1. 2 Amputasyon bıçağı	8. 6 [Jean-Louis] Petit vida turnikesi
2. 1 Amputasyon testeresi ve yedek ağzı	9. Kemik kesicisi ve tornavida
3. 1 Ayak tarak kemiği testeresi ve yedek ağzı	10. 3 Kafa kemiği delgisi
4. 2 Çift yüzümlü amputasyon bıçağı	11. Kafa testeresi
5. Damar forsepsi (kıskaç)	12. Kemik sıyrıcılar, raspa veya kazıyıcılar
6. 2 Düzine eğri dikiş iğnesi	13. Forseps
7. 2 Tutucu kanca	14. Kaldırıcı (levye)
	15. Fırça

16. 2 Trokar	31. Dikiş ipliği (450 g)
17. 2 Gümüş sonda	32. Bir paket iğne
18. 2 Esnek kauçuk sonda	33. Bir cerrahi alet cep takımı
19. Dişçi kerpeteni	34. 6 adet kutusu içinde damar bıçağı
20. Dişeti bıçağı	35. Şişe çekme takımı
21. Delgi	36. 2 Seton iğnesi
23. Yara muayene makası	37. 2 Kalay-kurşun alaşımı lavman şırıngası (0.95 lt)
24. Yuvarlak uçlu eğri neşter (cerrahi bıçak)	38. Solunum durmasında kullanılacak körük
25. Uzun stile	39. Emaye demirden bacak atelleri
26. Bir adet mermi tutucu	40. 12 Pazen veya keten topu
27. Saçma çıkarmak için kaşık (küret)	41. 12 Pazen veya keten sargı
28. Cerrahi bıçak	42. Turnike için bez (18 m)
29. 1 Küçük bıçak	
30. 2 Tırnaklı tutucu	

Ek 2. Balina avına çıkan Aurora gemisinde 1837 yılında bulunan cerrahi malzeme. Gemi cerrahı Dr. John B. King'in verdiği listeden (Joan Druett, *Rough medicine*, New York: Routledge 2001, s.94).

1. amputasyon bıçağı	8. büyük enjeksiyon (lavman) şırıngası
2. turnike, sıkma bağı	9. mesane (penis) şırıngası
3. testere (amputasyon keskesi)	10. bez tabanlı yakı/lapa
4. doku tutucu pens	11. tülbent sargı
5. dişçi kerpeteni ve kancaları	12. tesbit/yakı için yumşak deri sargı
6. kanatma bıçağı (lanset)	13. şişeler ve tapalar
7. cerrahi dikiş iğneleri	

Ek 3. Aurora gemisinin ilaç sandığında bulunan malzeme (1837). Gemi cerrahı Dr. John B. King'in verdiği listeden (Joan Druett, *Rough medicine*, New York: Routledge 2001, s.221-229).

1. güçlendirici lapa
2. yapışkan yakı
3. "Rob & Ass" marka şeytantiyesi ve akgünlük içeren lapa
4. cıva merhemi
5. Liquid Opodeldoc (Arap sabunu, uçucu yağlardan oluşan merhem)
6. basit merhem
7. Turner'in balmumlu merhemi
8. limon tuzları
9. pelinotu
10. nane esansı
11. ravent tentürü
12. sirke (asetik losyon)
13. meyve içkisi (panç)
14. zac iksiri (sülfat asidi, alkol ve aromatikler karışımı)

15. güherçile
16. afyon hapları
17. hint yağı
18. zeytin yağı
19. bakırsülfat, göztaş
20. kükürt çiçeği
21. İngiliz yağı
22. antimon şarabı
23. adasoğanı şurubu
24. tatlı sülümen (Cıva-I-klorür) ve jalap reçinesi
25. biber karışımı
26. hayat İksiri (sarısabır tentürü)
27. afyon ruhu (Afyon, safran, baharatlar, şarap)
28. lokman ruhu
29. güherçile ruhu
30. afyon hapları
31. kafurlu afyon ruhu
32. Dower tozu
33. Arap zamkı
34. mavi hap, cıva hapi
35. cıva hapi
36. Epsom tuzları
37. krimtartar
38. emetiko tartar
39. ravent
40. ipekakuana
41. geyik boynuzu likörü
42. Glauber tuzu
43. gayak tentürü
44. keten tohumu
45. biber
46. karanfil
47. copaiba balsamı/yağı
48. amonyaklı merhem
49. Roborans yakısı
50. mürr-i safi
51. afyon ruhu
52. Bordeaux reçinesi
53. kinin, kınakına
54. sarı balmumu
55. kino ağacı ekstresi
56. Tahriş yakısı
57. kafur sakızı
58. şap
59. mavi zac (bakır sülfat)
60. beyaz zac (çinko sülfat)

61. kurşun-2-asetat ve kurşun monoksit (Mürdesenk)
62. papatya çiçekleri
63. ararot
64. sönmemiş kireç

Medicine chests of the Ottoman navy: Notes for the early nineteenth century

Long distance navigation through various climates and the debilitating effects of diseases in sea voyages or marine expeditions made the medicine chests compulsory for merchant ships and the navy. The use of medicine chests at sea was already well established in the 17th century Europe. Regulations were issued and pharmacists were authorized in preparing them. At the turn of the 19th century, typhoid fever, cholera, dysentery or other tropical diseases as well as scurvy, tuberculosis and syphilis were among the most troubling diseases for ship captains and owners. Injuries and hemorrhages, and hernia were among the most frequent surgical problems encountered during the expeditions.

Archival documents attest to the presence of surgeons on board of Ottoman vessels as early as 16th century. Although it is not clear when exactly medical chests became part of the Ottoman ship load, one might assume that galley-surgeons (*cerrah-i kalyon*) had drugs and surgical equipment at their disposition during the expedition. The 16th century surgeons were asked to supply the necessary drugs before embarking on the ship. In the 18th century, this task was given to physicians settled in Istanbul. Finally in the 19th century, apothecaries (*eczacı, ispençiyar*) were endowed with the job.

The present paper will examine the lists of medicines and material that were introduced into the physicians' chests (*hekim sandığı, tabib sandığı*) and the surgeons' chests (*cerrah sandığı*) supplied for the Ottoman vessels sailing off for the Mediterranean and the Black Sea. Dated 1830 and 1831, these lists included pharmaceutical forms among them theriacs, ointments, cataplasmes, powders, syrups, essential oils and pills. On board, emetics (Ipecacuanha), purgatives (Epsom salts, jalap), and analgesics (laudanum, theriac, camphor), tonics (cinchona bark and powder), mercury salts and a diversity of other drugs were used as therapeutics and for surgical operations. A comparison of these drugs with those used in late 18th century European vessels shows a striking similarity. Nevertheless the variety of the drugs were less than that of European ships heading for high sea.

Key words: medicine chest, medical chest, surgeon chest; Ottoman navy, naval pharmacy.

Osmanlı donanma gemilerinin ilaç sandıkları: Ondokuzuncu yüzyıl başına ait bir araştırma

Çeşitli iklimlerde ve açık denizde uzun süreli yolculuklar ve hastalıkların bu yolculuklardaki yıkıcı etkisi, ilaç sandığının ticari veya donanma gemilerinde kullanılmasını zorunlu kılmıştır. Bunların kullanımı onyedinci yüzyıl Avrupasında artık yaygınlaşmış, hazırlanmasıyla ilgili yönetmelikler çıkarılmıştı. Ondokuzuncu yüzyılın başında, tifo, kolera, dizanteri, tropik hastalıklar, iskorbit, verem, frengi, gemi kaptanlarının en korkutan hastalıklardandı. Yaralanmalar, kanamalar, fıtık, seferler sırasında en sık rastlanılan cerrahi sorunlardı.

Arşiv belgeleri, Osmanlı gemilerinde onaltıncı yüzyıldan beri cerrahın görevli olduğuna işaret etmektedir. Gemilere ilaç ve cerrahi malzeme içeren sandıkların ilk defa ne zaman alındığını bilemiyorsak da, gemi cerrahının, sefer boyunca ihtiyaç duyacağı ilaç ve malzemeyi yanında bulundurduğuna şüphe yoktur. Onaltıncı yüzyılda gemi cerrahlarının ilaç ve malzemeyi kendilerinin temin etmesi istenirdi. Onsekizinci yüzyılda bu görevin İstanbul'daki bazı hekimlere verildiği anlaşılmaktadır. Nihayet ondokuzuncu yüzyılda, gemilere verilen ilaç sandıklarının eczacılar tarafından hazırlanmış olduğunu görmekteyiz.

Bu bildiri, Karadeniz'e ve Akdeniz'e sefere çıkacak olan Osmanlı gemilerine 1830 ve 1831 yıllarında verilmiş olan hekim ve cerrah sandıklarının içeriğini tanıtmaktadır. Sandıkların içeriğini belgeleyen listelerde, tiryaklar, merhemler, yakılar, tozlar, yağlar, haplar gibi farmasötik formları; kusturucular, sürücüler, ağrı kesici ve sakinleştiriciler, kuvvet verici ve ateş düşürücüler yanında hem tedavide hem de cerrahide kullanılacak bir dizi drogu içermektedir. Bu droglar ve formlar, onsekizinci ve ondokuzuncu yüzyıl Avrupa gemilerinde kullanılanlar ile karşılaştırıldığında, dikkat çekici bir benzerlik görülür. Bununla birlikte, Osmanlı gemilerinde kullanılan ilaç çeşidi sayısı, Avrupa gemilerindekilerden daha düşük sayıdadır.

Anahtar sözcükler: Hekim sandığı, cerrah sandığı, ilaç sandığı, Osmanlı donanması, deniz eczacılığı.